

KRÓNIKA

ZACHAR JÓZSEF

XIII. NEMZETKÖZI HADTÖRTÉNELMI KOLLOKVIUM

Helsinki, 1988. május 31—június 6.

A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság 28 nemzeti tagszervezetéből érkezett 125 résztvevő ez évben a Finn Hadtörténészek Nemzeti Bizottsága meghívására gyűlt össze Helsinkiben. Dr. Mauno Koivisto, a Finn Köztársaság elnökének védnöksége alatt tartották immár hagyományos nemzetközi tanácskozásukat, amelyen ezúttal két téma szerepelt: 1. a harcászat fejlődésének kilátásai és érvényesülése a szárazföldi hadseregekben a XVIII. század közepétől a XIX. század elejéig (1750—1830); 2. a legfelsőbb hadvezetés politikai és katonai hírszerzési eredményeinek a stratégiai és hadművelleti döntéshozattal kapcsolatos jelentősége Európában a második világháború idején.

A két szekció együttes megnyitó ülésére május 31-én reggel a Hotel Hesperia báltermében gyűltek össze a kollokvium résztvevői, valamint a finn tudományos, társadalmi, politikai és közélet számos képviselője.

Ernei Kanninen altábornagy, a Finn Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke köszöntötte elsőként a megjelenteket, és egyúttal köszönetet mondott a honvédelmi és az oktatási minisztériumnak, hogy a rendezvény-sorozat házigazdája lehet az általa vezetett bizottság. A következőkben a hadtörténelem iránti megnövekedett érdeklődésről szólt, és kifejtette, hogy a politikátörténet eredményeinek hatására ez az érdeklődés egyrészt az eseménytörténetre, másrészt azonban a hadművészettörténetre irányul. A legújabb kutatási programokról szólva ezután azt emelte ki, hogy mindinkább teret nyer az objektívabb megközelítési mód, ez pedig rendkívül jelentős, mivel segíti a népek egymás közti közeledését. Még inkább ebben az irányban hat, folytatta az előadó, ha a kutatók nemzetközi tanácskozásain érvényesül az a törekvés, hogy a helyi eseményeket egyetemes összefüggésekben vizsgálják. Miután a rendező szerv részéről

biztosítottak látja ennek lehetőségét, kérte, hogy a résztvevők éljenek ezzel. Befejezésül indítványára a résztvevők közfelkiáltással úgy döntöttek, hogy a hivatali elfoglaltsága miatt távolmaradni kényszerülő védnöknek, Koivistó államfőnek üdvözlő táviratot küldenek.

Ezt követően Christoffer Taxell finn oktatásügyi miniszter emelkedett szólásra. Bevezetőként azt hangsúlyozta, hogy gyorsan változó világunkban mennyire fontos az összefüggések ismerete. Hadtörténelmi téren is így van, hiszen a két szuperhatalom közeledésének tendenciája mellett még mindig érvényesül egy ezzel ellentétes is: továbbra is napirenden vannak helyi háborúk. Még ha él is a remény, folytatta a szónok, hogy a megértés, békés rendezés egyre inkább teret nyer, nem lehet lemondani a hadtörténelem tanulmányozásáról, mert ez nemzeti és nemzetközi szinten egyaránt az általános történelmi tudat elmaradhatatlan része, ugyanakkor a köztudatformálás fontos alkotóeleme. A finn államfő és kormány üdvözlését átadva reményét fejezte ki, hogy a semleges fővárosban üléselő jelen rendezvény egyértelműen a békét szolgálja, a népek közti barátságot erősíti. Ezzel a XIII. Nemzetközi Hadtörténelmi Kollokviumot megnyitottnak nyilvánította.

André Corvisier tanszékvezető egyetemi tanár (Franciaország), a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság elnöke, válaszbeszédében elsőnek is köszönetet mondott a finn rendező szerveknek az újabb tudományos eszmecsere lehetőségéért, majd méltatta a Finn Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának a munkásságát. A résztvevőket a maga részéről is és a nemzetközi testület nevében is üdvözölve külön kiemelte annak jelentőségét, hogy a Kínai Népköztársaság Hadtörténészeinek Nemzeti Bizottsága képviselői immár nemcsak jelen vannak, hanem ezúttal először aktívan is be-

kapcsolódnak a nemzetközi tudományos eszmecserébe. A továbbiakban méltatta a 70. születésnapját e napokban ünneplő Finn Had-erőt, amely az államiság újraelnyerése és létre-jötté óta csak védelmi háborút vívott. Befeje-zésül a megvitatásra kerülő két téma tudomá-nyos jelentőségét hangsúlyozta.

A betegsége miatt ezúttal távolmaradni kényszerülő *Fernand Gambiez* hadseregtábor-noknak, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizott-ság tiszteletbeli elnökének a rendezvényhez intézett üdvözlését Yves Salkin dandártábor-nok olvasta fel. Ebben az agg tudós az újabb nemzetközi tanácskozás létrejöttének és a finn fővárosban való megrendezésének jelentőségét méltatta.

Szünet után a résztvevők kettéváltak, mivel a két szekció üléseire párhuzamosan, egy- időben került sor. Jelen sorok szerzője az I. szekció munkájában vett részt, erről tud bő-vebben beszámolni.

A XVIII. századi szekció első ülésén *Ermei Kanninen* altábornagy elnökölt.

Elnökletével *Ilmari Hakala* őrnagy, tudomá-nyos főmunkatárs, a Finn Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának titkára tartotta meg „G. M. Sprengtporten — a taktikus” című elő-adását. Az 1740—1819 között élt neves kato-nának a finn területek svéd uralom alóli kiválására irányuló államférfiúi tevékenysége jól ismert. Az előadó ezért ezúttal arra hívta fel a figyelmet, hogy katonaként is jeles tevé-kenységet végzett. Magasabb parancsnoki be-osztásban ő készítette el a svéd király hadsere-gében szolgáló könnyűcsapatok harcászati utas-ítását. Katonai gondolkodóként a továbbiak-ban főleg a nehéz, fedett terepen megvívandó harc kérdéseivel foglalkozott. Ezzel kapcsola-tosan felismerte, hogy szakítani kell a vonal-harcászat elveivel — fejezte be elemzését az előadó.

Ezt követően *André Corvisier* vette át az elnöki tisztet, és *Francois Bonnefoy* ezredes-nek, kutatóintézeti osztályvezetőnek (Francia-ország) adta meg a szót, aki „A gyalogsági tűzfegyverek fejlődése Franciaországban XIV. Lajos korától a forradalomig (1660—1789)” címmel adta elő referátumát. A királyi utas-ítások és rendelkezések elemzésével kimutatta, hogy a nehéz és nagy kaliberű muskétát mind-inkább felváltotta a flinta. A továbbiakban részletezte a gyújtószerkezet fejlődését, a cső és a tusa módosításait és a szurony rendszere-sítésének folyamatát, és kimutatta, miként kerülhetett kifejlesztésre végül a tartósnak bi-zonyult 1777. mintájú szuronyos puská.

Ebédészünet után *dr. David G. Chandler* tan-székvezető katonai akadémiai tanár, a Brit Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának tiszte-letbeli elnöke, a Nemzetközi Hadtörténelmi

Bizottság alelnöke üléselnökletével folytatta munkáját az I. szekció. *Dr. Cornelius M. Schulten* levéltárigazgató, Hollandia Hadtörté-nészei Nemzeti Bizottságának elnöke, a Nem-zetközi Hadtörténelmi Bizottság főtitkára „A dobtól a kürtig. A németalföldi gyalogsági harcászat története az 1750—1880 közti idő-szakban” című előadása következett. Ebben a hangsúlyt a sorgyalogság és a könnyűgalyog-ság párhuzamos létének bemutatására és az eltérő felfegyverzés miatt eltérő alkalmazá-sának elemzésére helyezte.

Ezután az elnöki tisztet *Louis-Edouard Roulet* dandártábornok, egyetemi tanár, a Svájci Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke vette át, referátumot pedig *Jean-Paul Charnay* egyetemi kutatóintézeti igazgató (Franciaország) tartott „A terror romantikája és a harcászat Lazare Carnot-nál” címmel. Az előadó érzékeltes képet adott arról, hogy a Jóléti Bizottság által megszervezett rémuralom idején a nagy forradalmi nyomás magával ragadta a konventet is, és nagy terveket ková-csolt: általános népfölkelést, a forradalom ki-terjesztését más országokra, a behatolók elleni háború megítélésének a jogát. Mivel e tervek megvalósításához a lehető legnagyobb mérték-ben harcászati megújulásra is szükség lett vol-na, folytatta az előadó, ám a forradalom által Carnot-nak rendelkezésére bocsátott eszközök korlátozottak voltak: a szűkös fegyverzet és felszerelés nem volt elegendő a férfilakosság általános hadbaszólítására, ugyanakkor minő-ségileg sem volt alkalmas a fegyverzet a szem-ben állók legyőzésére, arról nem is szólva, hogy a kevés harci tapasztalattal nyílt terepen harc-ba indulókkal szemben mindenütt erődítmény-rendszerek és azok mögött jól kiképzett, fel-szerelt hadak álltak. Ebben a helyzetben ki-utat a forradalmi hadvezetés a hadszíntéri terrorban látott, hogy lelkileg rendítse meg a szemben állókat, ha már fizikailag nem képes megsemmisíteni. Carnot ténykedésének és elméleti következtetéseinek elemzésével az elő-adó befejezésül azt bizonyította, hogy a for-radalmi romantika stratégiája ellenére a klasz-szikus harcászati elveket volt kénytelen elfogadni.

Szünet után *Zachar József* alezredes, a tör-ténelemtudományok kandidátusa, az MN Had-történelmi Intézet és Múzeum Bécsi Kirendelt-ségének vezetője, a Magyar Hadtörténészek Nemzeti Bizottsága titkárának elnökletével *Fernando Redondo* ezredes, kutatóintézeti osz-tályvezető (Spanyolország) „A gyalogsági ki-képzési szabályzatok fejlődése a spanyol had-seregben 1749—1847” című előadására került sor. Ebben hangsúlyozta, a spanyol Bourbon- királyra tekintettel a XVIII. század első felé-ben a tárgyalt területen is erős francia befolyás érvényesült. Az 1749-től kimunkálás alatt le-vő, de csak 1761-ben bevezetett szabályzat

váltotta fel azután az 1728-tól addig érvényben levőt, a franciáktól adaptáltat. Ebben az új szabályzatban, ahogyan az előadó részletesen elemezte, jól érvényesültek a kor háborúinak, továbbá más hadseregeknek a tapasztalatai. Ám 1798-ban újra csak az 1791-es francia szabályzat átvételére került sor, és 1847-ig az alapján folyt a kiképzés — fejezte be fejtegetését az előadó.

Ezt követően *Dr. Jürg Stüssi-Lauterburg* kutatóintézeti igazgató, a Svájci Hadtörténetészek Nemzeti Bizottságának titkára elnökletével következett *Dmitrij A. Volkogonov* vezérezredes, a történelemtudományok doktora, a Szovjetunió Hadtörténeti Intézetének parancsnoka, a Szovjet Hadtörténetészek Nemzeti Bizottságának elnöke „Az orosz csapatok taktikája a borogyinói csatában” című előadása. Hangsúlyozta, hogy Kutuzov stratégiai célja határozta meg azt a harcászati ténykedést, amely végül is Napoleon „általános csata”-elképzelését kudarcra ítélte. A csata egyes fázisainak elemzésével folytatta az előadó, miközben a harcászatban érvényesült alapelvek közül az aktivitást, a mozgékonyt és határozott döntéshozatalt emelte ki. A győzelemhez vezető döntések közül kiemelte az egy szárnyra való erőösszpontosítást, a négyyszög alakzat és az oszlopformáció kombinált alkalmazását, az időben elrendelt mozgást, a tartalékok helyes időben és helyen való bevetését, a koncentrált tüzesapás és a szuronyroham megfelelő időben való alkalmazását. Befejezésül azt hangsúlyozta, hogy mindehhez elengedhetetlen volt az előzőleg mesterien végrehajtott terep- és ellenségfelderítés, valamint a terep megfelelő berendezése.

Június 1-jén reggel az I. szekeói *Dr. Matti Lappalainen* vezérkari ezredesnek, a Finn Hadsereg Hadtörténeti Kutatóközpontja parancsnokának, a Finn Hadtörténetészek Nemzeti Bizottsága alelnökének üléselnökletével folytatta munkáját. *Yves Salkin* dandártábornok, kutatóintézeti igazgató (Franciaország) tartotta meg „A spanyol háború 1808—1813. Spanyol, francia és angol harcászat” című referátumát. Ebben hangsúlyozta, hogy átmeneti időszak háborújáról van szó, korábbi és újabb elemek egyidejű harcászati jelentkezésével. Az egyes hadseregeket jellemezte a spanyol reguláris hadaknál a lakott helyek körüli harcokat, míg a spanyol gerilláknál a közlekedési utak birtokbavételét emelte ki. A francia reguláris hadak fő jellemzőjeként a mélyen tagolt harcrendben végrehajtott támadást, míg a francia ellengerillák fő ténykedési módjaként a megelőző csapást és a lakosság pacifikálását jellemezte. Az angol harcászatból kiemelte a klasszikus vonást: a terep kihasználta védelmi állásból tüzesapás utáni támadásindítást, valamint az újdonságot: kisebb kombinált csapat-egységek kiküldését váratlan rajtaütések végrehajtására.

Ezután *Dr. Mihail E. Ionescu* őrnagy, tudományos főmunkatárs, a Román Hadtörténetészek Nemzeti Bizottságának titkára, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság alelnöke vette át az üléselnöki tisztet, és *Dr. Zbigniew Wawer* tudományos főmunkatárs (Lengyelország) olvasta fel *Dr. Krzysztof Filipow* tudományos főmunkatárssal (ugyancsak Lengyelország) közösen készített „Lengyel csapat-egységek az 1808/12-es spanyol háborúban. A lengyel harcászat jellemzői” című előadást. Bevezetőben hangsúlyozta a kutatási nehézséget, mivel a lengyel lovas, gyalogos, tüzérségi és műszaki kötelékek francia egységekbe tagolva kerültek bevetésre. Ezután azt elemezte, mennyire a forradalmi hadviselés hagyományai határozták meg a lengyel harcászati alapelveket, mennyire a terep adta lehetőségek kihasználásával, a szemben álló erők figyelembe vételével és teljes erőbedobással, a lovasságnál fergeteges rohammal, a gyalogságnál és a tüzérségnél félelmetes tüzesapással, de mindenképpen váratlan csapásméréssel és visszahúzóddással igyekeztek megrendíteni az ellenséget. A hagyományos elvek érvényesítését lehetővé tette, fejezte be az előadást *Zbigniew Wawer*, hogy a lengyel kötelékek saját szabályzatuk alapján, saját feyverzetükkel kerültek bevetésre.

Szünet után *Dr. Cornelius M. Schulten* elnökletével került sor a rendezvénysorozatról távolmaradni kényszerült *Borus József*, a történelemtudományok kandidátusa, az MTA Történettudományi Intézet tudományos főmunkatársa „A kelet-európai hadseregek feyverzete és harcászata a XVII. század második felében” című előadásának a felolvasására. Az előadás hangsúlyozta, hogy átmeneti időszakról van szó, amelynek a fő feyvere az állandó hadiesemények számára egyre tömegesebb mennyiségben előállított kovászáras, simacsövű, előlőtöltős puska. Ezt követően ennek különböző típusait elemezte a jellemző adatok alapján, majd bemutatta az egyéb használt feyvereket is. A harcászattal kapcsolatosan az állandó hadsereg jellemzése alapján a nyílt terepen, a meghatározó feyvernemnek tekintett gyalogság tömegeivel vonalban, a lovasság és a tüzérség támogatásával végrehajtott támadást elemezte.

Ezt követően *Igor A. Amozov* sorhajókaptány, a történelemtudományok kandidátusa, tudományos főmunkatárs (Szovjetunió) elnökletével *Dr. David E. Chandler* tartotta meg „A sor a vonallal szemben és Sir Charles Oman a modern történetészekkel szemben — az 1806. július 6-i majdai csata esete” című referátumát. Ebben a századelő neves brit hadtörténetészenek azt az alapelvet állítását elemezte a konkrét példa alapján, miszerint a kettős tagolódású brit vonal tüzereje a francia sor lököerejével szembeni nyilvánvaló fölényét megfelelően bizonyította volna. Az előadó kimutatta, hogy a megismételt csataelemzés egy-

értelművé teszi, Oman nem helyesen értette meg az eseményeket és ezért téves következtetéseket vont le. Valójában a kalabriai hadszíntér fő esatájában is vonalak álltak szemben egymással és a brit diadalt nem a tüzérő, hanem a lökés ereje eredményezte. Befejezésül az előadó állítása igazolására további példákat sorolt fel a spanyol háborúból.

Ebédszünet után *Jean-Paul Charnay* elnökletével került sor *Zachar József* „A kisháború magyar klasszikusa, Jeney 1759-ben Hágában megjelent »Le partisan« című műve” című előadására. Ebben az erdélyi születésű, császári-királyi, majd francia és porosz, végül újra császári-királyi szolgálatban állt Jeney Lajos Mihály (1723?—1797), a jól ismert térképész-tiszt, pályája csúcán vezérőrnagy, ifjúkorában francia nyelven Németalföldön közreadott és máig ható, ám nevéhez korábban nem kapcsolt művét (amelyet az előadó 1986-ban a Magvető Könyvkiadónál „A portyázó” címmel magyar nyelven először adott közre), az előadó által mindeddig ismeretlen hungaricánt felfedezett, a felvilágosodás jegyeit felmutató, hadelméleti jellegű kisháborús alapunkát (lásd erre vonatkozóan: HK, 1984/2. sz. 332. skk. o.) ismertette. Ezzel kapcsolatosan fontos kiemelni, hogy a csatlakozó vitában az előadó alapvető megállapításait sem nem utasította vissza, sem nem kérdőjelezte meg senki, hanem azok alapján folyt tárgyyszerű kollegiális eszmecsere.

Ezután *Xu Xiao-cun*, a Kínai Néphadsereg Hadtudományi Akadémiája Egyetemese Hadtörténeti Intézetének igazgatója, a Kínai Hadtörténetészek Nemzeti Bizottságának elnöke vette át az üléselnöki tisztet, és *Dr. Mihail E. Ionescu* tartotta meg „Állandó hadsereg vagy felfegyverzett nemzet. A román önkéntes egységek esete 1768—1821” című referátumát. Ebben a mai román történetfelfogás álláspontjának megfelelően kifejtette, hogy „a kor akkori három szuperhatalma: az Oszmán, a Habsburg és a Cári Birodalom hódító, a román területet fenyegető törekvései elleni román választ” elemzi, amely szerinte „a fegyverben levő nemzet magjaként létrehozott korszerű állandó hadsereg” lett volna. Megdöbbentő módon ebben az összefüggésben szolt az 1762-ben alapított erdélyi határőrezredekéről, miközben annak az állításnak az igazolására, mintha „Erdély régi román terület” lett volna, Mária Terézia állítólagos szavait „unser Fürstentum Walachei” idézte forráshivatkozás nélkül, és nem zavartatta magát attól, hogy Walachei alatt a kortársak Oláhországot, értsd: Havaselvé, vagy más néven a Havasalföldet, az oszmán fennhatóság alatt állt valóban román vajdaságot értették és sohasem a Magyar Királyság részének tekintett, ám a tárgyalt korszakban arról leválasztottan, Bécsből külön fejedelemségként, majd nagyfejedelemségként közvetlenül kormányzott Erdélyt, s így az erdélyi

székely és oláh határőrezredek nem lehettek semmiféle „román haderő” elemei! A történelmi tényekkel való eme szembeállításra jelen sorok szerzőjének módja nyílt a vitában.

Szünet után *Prof. Dr. Reinhard Brühl* vezérőrnagy, az NDK Hadtörténeti Intézetének parancsnoka, az NDK Hadtörténetészek Nemzeti Bizottságának elnöke, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság alelnöke üléselnökletével *Xu Xiao-cun* „Engels a hadsereg és a nép által viselt XVIII. és XIX. századi háborúk harcászatóról” című előadása következett. Az előadó rámutatott, hogy Engels objektív anyagi alapon megvalósult szükségszerű terméknek és nem zseniális hadvezérek gondolati termékének tekintette a harcászatot. Az objektív anyagi alaphoz sorolta a gazdasági erőt, a társadalmi rendszert, a tudomány és technika, valamint a műveltség színvonalát, az emberanyagot, a természeti és földrajzi adottságot, a fegyverzet szintjét stb. Ezek közül azonban, folytatta az előadó, az embert és a fegyverzetet tartotta döntő befolyásának a proletár hadelmélet meg-alapozója. Ezért az antikapitalista, antikolonialista népi háborúk sikere szempontjából döntőnek vélte az ország sajátosságainak megfelelő, az adottságokkal számot vető, a teljesítő-képesség maximumát megkövetelő tömeges és szervezett fegyverfogást — fejezte be előadását *Xu Xiao-cun*.

Ezt követően *Dr. Klaus-Rikhard Böhme* katonai akadémiai tanár (Svédország) vette át az elnöki tisztet, és *Jehuda L. Wallach* egyetemi tanár, az Izraeli Hadtörténetészek Nemzeti Bizottságának elnöke tartotta meg „Károly főherceg, Clausewitz elfelejtett kortársa” című referátumát. Ebben mintegy újrafelfedezte a tömeghadsereg korának Clausewitz és Jomini melletti legjelentősebb katonai gondolkodóját, és ismertette legfontosabb nézeteit a háborúról és a harcászati kérdéseiről. Az előadás heves vitát váltott ki, hiszen az előadó negligálta az utóbbi évtizedek kutatási eredményeit. Jelen sorok írója így rámutatott a múlt évben Bécsben rendezett „Clausewitz—Jomini—Károly főherceg” nemzetközi tudományos ülészakra és annak eredményeire (l.: HK, 1988/2. sz. 416. skk. o.).

Június 2-án reggel az I. szekció ülése *Yves Salkin* elnökletével kezdte meg munkáját, amelyen elsőként *Dr. Jürg Stüssi-Lauterburg* tartotta meg „Kettős katasztrófa: politika és hadügy a XVIII. századi Svájcban” című előadását. Ebben az 1798. március 5-i döntő vereséggel végződött eseménysorozatot elemezte. Rámutatott, hogy a politikai egyetértés hiánya, a kantonok szolidaritásának megszűnte, a megfelelő hadielőkészületek elmaradása, a népfelkelés lehetőségének fel nem ismerése egyaránt a vereséget meghatározó momentum volt.

Ezután *Fernando Redondo* vette át az elnöki tisztelet és *Prof. Dr. Reinhard Brühl* „A poroszországi katonai reformmozgalomnak a későfeudális hadügyre gyakorolt befolyása” című előadása következett. Az előadó elemzésében rámutatott, hogy a tárgyalt időszakban a porosz hadügy megmerevedett és a hanyatlás jezeit kezdte mutatni, továbbá nőtt a tisztek és a katonatömegek, valamint a hadsereg és a nép közti szakadék. Az egyre erősebb katonai reformmozgalom e jelenségek kiküszöbölésére irányította tevékenységét egyrészt az egyetemes hadügyi fejlődés, másrészt a felvilágosodás eszméi alapján — folytatta az előadó. A legfontosabb fellépések bemutatása után az előadó azzal zárta fejtegetését, hogy az 1806-os porosz katonai vereség volt a nyilvánvaló jele annak, mennyire nem volt lehetséges a válság kiküszöbölése a szorosan vett hadügyi területen pusztán modernizálási kísérletekkel, mennyire a társadalmi átalakuláson alapuló hadügyi megújulás került napirendre. Az előadáshoz kapcsolódó vitában jelen sorok szerzőjének is módja volt a kérdéskörben folytatott kutatásainak eredményéről röviden beszámolni.

Szünet után *Jehuda I. Wallach* elnökletével *Hüseyn Isik* hadtesttábornok, a Török Hadtörténelmi Bizottságának elnöke „Az 1732—1826 közötti oszmán hadseregreformok és azok eredményei” című előadására került sor. Az előadó bevezetőben felidézte az oszmán haderőnek a XVII.—XVIII. század fordulóján bekövetkezett hanyatlását, amely szükségessé tette a hadügyi reformokat. Elemzésében bemutatta, mi akadályozta meg a legszükségesebb jancsárreform végrehajtását és miért vált végül is szükségessé e csapatnem feloszlata, ugyanakkor mi tette lehetővé a tüzérség megreformálását. A francia segítségnyújtást részletezve nagy súllyal idézte fel Fran ois baron de Tott ezredes törökországi működését. Az előadás vitájában jelen sorok írójának módja volt kifejteni, hogy valójában a magyar származású *Tóth Ferenc (1733—1793)*, pályája csúcspontján francia tábornok, volt a török tüzérség megújítója, és felvázolta a saját kutatásai alapján ismertté vált életutat is. (Lásd: *Tóth Ferenc francia tábornok. In: Idegen hadakban, Budapest, 1984. 408. skk. o.; illetve uő.: Die militärische Reformtätigkeit eines Ungarn aus Frankreich im Dienste einer asiatischen Grossmacht: Der Oberst Francois baron de Tott im Osmanischen Reiche 1767—1776. Az 1986-ban Szóulban megtartott XI. Nemzetközi Hadtörténelmi Kollokviumra készített előadás, megjelenés alatt.)*

A továbbiakban *Dr. Gunnar Artéus* katonai akadémiai tanár (Svédország) elnöklelte és a távolmaradni kényszerült *Dr. Donald F. Graves* ezredes, tudományos osztályvezető (Kanada) „Steubentől Scottig: A francia gyalogsági harcászat átvétele az Egyesült Államok hadsere-

gében 1807—1816” című referátuma következett. Az elemzés bemutatta, hogy nem egyszerre bekövetkezett, hanem szakaszosan történő szabályzatátvétel történt a megadott időhatárokon belül, majd vizsgálta ennek az átvételnek a hátterét és körülményeit.

Az ugyancsak távolmaradni kényszerült *V. O. Dajnesz* ezredes, a történelemtudományok kandidátusa, tudományos főmunkatárs (Szovjetunió) „A hadművészet fejlődése az 1812-es honvédő háborúban” című elkészült előadása írásban került a résztvevők között kiosztásra. Ebben azt a folyamatot ábrázolja, hogy az orosz hadvezetés az aktív jellű stratégiai védelemből miként ment át a kedvezővé vált körülmények között ellentámadásba.

Ezzel az I. szekció munkája véget ért. Az egyes előadásokat — ahogyan részben már volt módunk jelezni — élénk vita követte. Ezekben felszólalt *Raimondo Luraghi* egyetemi tanár (Olaszország), *David G. Chandler*, *André Corvisier*, *François Bonnefoy*, *Jacob W. Kipp* egyetemi tanár (Egyesült Államok), *Jehuda L. Wallach*, *Alan J. Pearlsall* egyetemi tanár (Nagy-Britannia), *Jacques Richard* dandártábornok (Franciaország), *Fernando Redondo*, *Reinhard Brühl*, *Fernand Beaucour* kutatóintézeti igazgató (Franciaország), *Gunnar Ortéus*, *Cornélius M. Schulten*, *Zachar József*, *Jean-Paul Charnay*, *Louis-Edouard Roulet* és *Matti Lappalainen*.

Ugyanebben az időben a II. szekcióban is folytak az ülésezések, amelyek egy egészen más korszak egészen más hadtörténelmi kérdéseit tárgyalták, és amelyeket a kézhez kapott anyagok alapján rövidebben idézünk fel.

A május 31-i első ülésen *Dr. John E. Jessup* ezredes, tanszervező katonai akadémiai tanár, az Egyesült Államok Hadtörténelmi Bizottságának elnöke, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság alelnöke látta el az üléselnöki tiszteletet, és elsőként *Antoinette P. Loezere* könyvkiadó (Egyesült Államok) tartotta meg „Hírszerző, híradószolgálat és a nyugati szövetségesek” című előadását. Ebben ismertette azokat a híradástechnikai eszközöket, amelyek segítségével az Egyesült Államok és Nagy-Britannia legfelsőbb hadvezetése a híradószolgálat tevékenysége révén a hírszerzői adatok folyamatos birtokába juthatott és megfelelő megelőző döntéseket hozhatott.

Ezután *Paul Heider*, a hadtudományok doktora, az NDK Hadtörténelmi Intézetének parancsnokhelyettese vette át az elnöklést, és *Dr. Horst Boog* kutatóintézeti igazgató (NSZK) „A német hírszerző szolgálat jellemzői a második világháború idején és hatása a légierő hírszerző tevékenységének a példáján” című referátuma következett. Elemzés alapján az

előadó azt a következtetést vonta le, hogy a külföldi légierők hadipotenciáljának és a szemben állók erkölcsének a lebecsülése, valamint a saját légierő felértékelése a második világháború kezdeti szakaszában jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy Hitler téves elképzelése megszilárduljon, miszerint az egyes ellenfelek elleni egymás utáni hadjáratokból álló támadó háborúban sikert érhet el.

Ebédészünet után *Giorgio Rochat* egyetemi tanár (Olaszország) elnökletével *Marian Zgórniak* egyetemi tanár (Lengyelország) „A lengyel katonai hírszerző szolgálat 1939-ben, helyzetmegítélése és a politikai és katonai döntésekre gyakorolt befolyása” című előadására került sor. A lengyel hírszerző szolgálat szervezeti felépítésének ismertetését követően az előadó azokat az információkat részletezte, amelyek birtokában a lengyel felsővezetésnek módja nyílhatott ellenintézkedésekre. Ez alapján azt a következtetést vonta le, hogy míg német vonatkozásban viszonylag pontos adatok alapján megfelelő döntésekre kerülhetett sor, a szovjet szándék fel nem ismerése lehetetlenné tette a megelőző intézkedéseket.

Ezt követően *Robert Hurtado* alezredes, tudományos főmunkatárs (Spanyolország) elnökletével *Wilhelm Carlgren* egyetemi tanár (Svédország) tartotta meg „A hírszerzés befolyása a svédországi politikai és katonai döntéshozatalra a második világháború idején” című referátumát. Bevezetőben a hírszerzési feladatok kezdeti háttérbe szorított és külgügyi döntéseknél negligált helyzetét ábrázolta. Azután azt a folyamatot részletezte, miként vált rendszeressé a kapcsolat a külügyminiszter és a hadseregfőparancsnok között, és miként váltak a hírszerzési adatok a döntéshozatal előkészítő momentumaivá.

Június 1-én a II. szekció munkáját *Dr. Christian Bjerg* főlevéltáros (Dánia) elnökletével és *Roberto Hurtado* „Hírszerző szolgálat, mint a gerillaháború tényezője” című előadásával folytatta. Ebben azt részletezte az előadó, miként határozza meg a hadművelleti terület és a háborús cél a hírszerző szolgálat céljait, hogyan erősíti információival a harcok és a szimpatizánsok pozitív motivációját, ugyanakkor kelt negatív motivációt az ellenségénél, mivel szükségszerűen elsődlegesen a szemben álló fegyverzetrendszerekre és harcászati tervekre irányul — fejezte be az előadó.

A következőkben *Alberto Santoni* egyetemi tanár (Olaszország) elnökletével a távolmaradni kényszerült *N. F. Azjasszkij* ezredes, a történelemtudományok kandidátusa, tudományos főmunkatárs (Szovjetunió) „A partizánok hírszerzőjelentéseinek a hadműveletekre gyakorolt befolyása a nagy honvédő háborúban” című referátumát olvasták fel. Ebben a szerző

azt elemezte, hogy az ellenséges mélységben nagy távolságokra kiépített partizán-hírszerző szolgálat milyen mértékben segítette a szovjet hadvezetés hadművelleti döntéshozatalát.

Szünet után *Dr. Horst Boog* elnökletével *Dr. Emmanuel Breguet* tudományos főmunkatárs (Franciaország) „A légi felderítés hasznosítása a francia legfelsőbb parancsnokságnál 1939/1940-ben” című előadása következett. Ebben az előadó azt a kérdést vizsgálta, miként vált lehetővé, hogy 1940. május 10/11-én a német légierő egyenesen 70 francia légitámaszponton tudott támadást mérni. Válaszában szervezési, vezetési, kiképzési, felszerelési hiányosságokra ugyanúgy rámutatott, mint a légi felderítés adatainak lassú továbbítására, nem megfelelő értékelésre, sőt semmibevételére.

Ezt követően *Stellan Bojerud* őrnagy, katonai akadémiai tanár (Svédország) elnökletével *Dr. Olav Riste*, a Norvég Hadtörténelmi Intézet igazgatója, a Norvég Hadtörténelem Nemzeti Bizottságának elnöke, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság alelnöke „Totális meglepetés: az 1940-es norvégiai német invázió” című referátumára került sor. A kérdéskört az előadó a stratégiai és a harcászati figyelmeztetés, valamint a politikai döntéshozatal szempontjából vizsgálta. Megállapította, hogy a norvég vezetés stratégiai hírszerzési adatokkal nem rendelkezett, harcászati hírszerzési adatok gyűjtésének még a szervezetszerű lehetősége is hiányzott, a politikai vezetés pedig a német inváziót a brit haditengerészeti erők e térségbeli túlsúlya miatt el sem tudta képzelni, a kisebb német támadásokat pedig a norvég semlegességnek brit részről való megsértésére adott válasznak tekintette.

Ebédészünet után *Antoinette P. Loezere* elnökletével *Giorgio Rochat* tartotta meg „Hírszerző szolgálat és az olasz főparancsnokság az 1940-es »párhuzamos háborúban«” című előadását. Ebben azt elemezte, hogy az egymástól külön, sőt egymással vetélkedve működő számos olasz titkosszolgálat mennyire távol állt a modern hírszerző szolgálat követelményrendszerétől.

A továbbiakban *Matitahu Mayzel* egyetemi tanár (Izrael) elnökletével *Alberto Santoni* „A brit és az olasz hírszerző szolgálat közti harc a Földközi tengeri haditengerészeti hadműveletek során 1940—1943” című előadása volt napirenden. Ebben részletes képet adott arról, melyik hadviselő fél milyen ellenséges információk birtokába tudott jutni az általa hasznosított tudományos és technikai potenciál révén.

Szünet után *Michael Hadley* egyetemi tanár és *Dr. Kullervo Killinen* sorhajókapitány

(Finnország) elnökletével *Dr. Roger F. Sarty* tudományos osztályvezető (Kanada) és *Prof. Dr. Jürgen Rohwer* kutatóintézeti igazgató, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság alelnöke közösen elkészített, „Hírszerző szolgálat és légierő az atlanti csatában 1943—1945” című közös referátuma következett. Az előadás első részében *Sarty* a Királyi Kanadai Légierő Keleti Légitámaszának fejlődését vázolta fel. A második részben *Rohwer* ábrázolta Dönitz sikertelen kísérletét, hogy északatlanti vereségét ellensúlyozza a szövetségesek megtesztelésével való inneni visszavonulásával és egy távolabbi területen nyitandó új offenzívával. Az előadás harmadik részében ismét *Sarty* mutatta be, hogy az északnyugat-atlanti kanadai hadszíntér volt az, ahol a német tenger-alattjárók új taktikát alkalmaztak a szövetséges légierővel való harcértekezés elkerülésére, ez pedig a kanadai vizeken elhúzódo, bonyolult és körülményes igénylő hadműveletekhez vezetett.

Június 2-án *Dr. Gerhard Hümmler* kutatóintézeti igazgató (NSZK) elnökölt a reggeli ülésen és *Matitahu Mayzel* tartotta meg „Sztálin és a német meglepetés — egy látszólagos evidencia újolagos vizsgálata” című előadását. Ebben *Hruscsov*nak az SZKP XX. Kongresszusán elmondott úgynevezett „titkos beszédét”, *Zsukov* emlékiratait és mai szovjet publikációkat vizsgálta, ezeket szembesítette a brit levéltári adatokkal, hogy megállapítsa, milyen előzetes információkkal rendelkezett *Sztálin* a német támadó szándékkal kapcsolatosan.

Ezután *Dr. Richard A. Doenhoff* levéltár-igazgató (Egyesült Államok) elnökletével *Jehuda Neumann* tanszékvezető egyetemi tanár (Dánia) „A múlt meteorológiai adatainak figyelmen kívül hagyása, mint a német hadsereg részéről a Moszkva körüli harcokban elszenvedett kudarc fontos tényezője” című referátumára került sor. Ebben az előadó az 1941-es őszi iszapperiódusának és az erre következő kemény 1941/1942-es télnek a Szovjetunió nyugati területein való jelentkezésével és annak a harcokra, főleg a német hadműveletekre gyakorolt hatásával foglalkozott.

Szünet után *James L. Collins* nyugállományú dandártábornok (Egyesült Államok) elnökletével *Dr. Bernd Wegner* tudományos főmunkatárs (NSZK) „A Szovjetunióval kapcsolatos értékelések a Sztálingrád és a Kaukázus ellen irányuló 1942-es német támadási tervekben” című előadása következett. Az előadó azt elemezte, hogy a „villámháború” kudarcát követően szükségessé vált közép- és hosszú távú hadművelési tervezés során miként becsülték alá az ellenség lehetőségeit, majd az 1942-es hadműveletek megindítását követően miként értelmezték tévesen az ellenséges szándékokat.

Dr. Olav Riste elnökletével azután *Paul Heider* ezredes tartotta meg „A német katonai vezetés téves helyzetmegítélésének befolyása a Heeresgruppe Mitte összeomlására a német—szovjet arcvonalon 1944 nyarán” című referátumát. Az előadó három alapvető téves helyzetmegítélést emelt ki, azt tudniillik, hogy a nyugati szövetségesek partraszállása megakadályozható vagy visszaverhető, hogy a Hitler-ellenes koalíció érdekközössége megbontható, és hogy a Szovjetunióval való párharcban a náci hadvezetésnek még győzelmi esélyei lehetnek.

Június 3-án a II. szekció *Yung Hwan-Jo* egyetemi tanár (Dél-Korea) elnökletével folytatta munkáját, és elsőként *Dr. Konsztantinosz Kanakarisz* vezérőrnagy, tanszékvezető katonai akadémiai tanár (Görögország) „A katonai hírszerző szolgálatnak a görög szárazföldön és az Égei tenger szigetvilágában 1942/1944-ben végrehajtott támadó hadműveletekre és gerrillaháborúra gyakorolt befolyása” című előadására került sor. Ebben az előadó a támadási célok felkutatását, a megtámadható célok kiválasztását, ezek állandó megfigyelését és a saját erők óvását, majd az így végrehajtott támadásokat elemezte.

Ezt követően *Bo Hugemark* ezredes, katonai akadémiai tanár (Svédország) elnökletével a távolmaradni kényszerült *Dr. Ilie Ceauseescu* altábornagy, politikai főcsoportfőnök, a Román Hadtörténetészek Nemzeti Bizottságának elnöke „A hírszerző szolgálati információk szerepe 1943/1944-ben Románia döntéshozatalában, hogy Németország ellen lép háborúba” címmel elküldött referátumát olvasták fel. Ebben a szerző azt állította, hogy „1944. augusztus 23-án Romániában a társadalmi és nemzeti felszabadítás céljával antifasiszta és antiimperialista forradalom robbant ki, amelyet a Kommunista Párt által létrehozott, a demokratikus politikai erőket átfogó széles koalíció szervezett meg”, mégpedig „hogy elűzze a megszálló Wehrmacht-csapatokat és felszabadítsa az ország északnyugati részét, amelyet *Horthy* Magyarországban az 1940. augusztus 30-i fasiszta bécsi diktátummal annektált”. Úgy véljük, ehhez nem kell kommentár.

Szünet után az elnöki tisztet *Prof. Dr. Jürgen Rohwer* vette át, és *Jean Allemand* ezredes, tudományos osztályvezető (Franciaország) tartotta meg „A francia titkosszolgálat szerepe 1944-ben Franciaországban” című előadását. Ebben először szervezeti áttekintést adott, majd a fő tevékenységi formákat ismertette, végül a katonai döntéshozatalban játszott szerepet elemezte.

Ezután *Dmitrij A. Volkogonov* vezérezredes elnökölt, és *Arthur L. Funk* tanszékvezető egyetemi tanár (Egyesült Államok) „Hír-

szervező szolgálati tevékenység és az Anvil/Dragon-hadművelet” című előadása következett. Ebben a Rhône torkolatánál való 1944. augusztus 15-i amerikai partraszállást és a 7. amerikai hadseregnek a folyó völgyben való előrenyomulását, majd sikeres hadműveletét elemezte, miközben a saját hírszerzési adatok mellett állandóan figyelembe vett francia és angol információk döntéshozatalbeli szerepét hangsúlyozta.

Ebédszünet után *Wilhelm Carlgren* és *Roger F. Sarty* együttes elnöklétével *Raimo Heiskanen* nyugállományú vezérőrnagy, tudományos tanácsadó (Finnország) tartotta meg „A finn hírszerző szolgálat tájékoztatójának hatékonysága és a második világháború alatti döntéshozatal Finnországban” című előadását. A Finnország által viselt három háború elemzésével szembesítette az előadó a finn hírszerzési adatokat a tényekkel, valamint a vezetésnek továbbított indítványokat a hozott döntésekkel.

A két szekció együttes záróülésére június 3-án délután ültek össze a résztvevők. Ezen *Ermei Kanninen* altábornagy elnökölt.

Az I. szekció munkáját az erre előzetesen felkért *Jarl Gallén* tanszékvezető egyetemi tanár (Finnország) foglalta össze. Az elhangzott előadásokat és az ezekhez kapcsolódott vitákat sikeresnek ítélte, mivel sikerült elfelejtett tényeket, eszméket, személyeket feleleveníteni. Világosan megnyilvánult, folytatta, hogy a kor gazdasági-társadalmi-politikai helyzete határozta meg a harcászatot. Általában sikerült az előzetes célkitűzéseket érvényesíteni, valóban új kérdések felvetésére, új szempontok érvényesítésére, új megközelítésekkel való elemzésekre került sor — fejezte be az előadó.

A II. szekció munkáját az erre ugyancsak előre felkért *Ohto Manninen* egyetemi tanár (Finnország) összegezte. Elsődlegesen azt hangsúlyozta, hogy a döntéselőkészítés folyamatára vonatkozóan egyre több anyag kerül napvilágra. Az elhangzott előadások és az azokhoz kapcsolódó viták alapján az is világosan látszik, folytatta az előadó, hogy a tájékozottság fokától függött a döntéshozatal, ám hasonlóan fontos szerepet játszott a megtévesztés is. Befejezésül arról szólt, hogy ezúttal is jelentkeztek módszertani nehézségek e kérdések tisztázásával kapcsolatban, sőt még a mai ismeretek visszavetítésével való számonkérés tévedése is előfordult.

Az elnöklő *Ermei Kanninen* ezt követően azt emelte ki, hogy ezzel a tudományos rendezvénnyel újabb alapokat sikerült megteremteni a jövőendő nemzedékek kutatómunkája számára a napirendre került két témakörben. Befejezésül köszönetet mondott a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottságnak a rendezvény házigazdai szerepe lehetőségéért.

Ezt követően felolvasta Koivisto finn államfőnek a kollokvium résztvevőikhez intézett, rendkívül meleg hangú táviratát.

A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság nevében *André Corvisier* elnök válaszbeszédében az I. szekcióval kapcsolatosan a téma sokrétűségéből és sokirányú megközelítéséből fakadó nehézségekről szólt, míg a II. szekcióról szólva a máig érvényesülő titoktartás okozta kutatási gondokat emelte ki. Ezt követően hangsúlyozta, hogy az egyes ülések jó hangulatban zajlottak le, általános volt a fegyelmezett szakmai vitára törekvés, így a rendezvény egyértelműen a békét szolgáló tudományos együttműködés megnyilatkozása volt. Az erre az együttműködésre való egyetemes hajlandóságot jelzi a nemzetközi hadtörténelmi kollokviumok rendezésének rohamos sürűsödése, folytatta az előadó. Befejezésül valamennyi résztvevő nevében köszönetet mondott a finn rendező bizottságnak a példamutató előkészítésért és végrehajtásért, külön is a szervező bizottság elnökének, *Erik Wihol* sorhajókapitányának és a finn nemzeti bizottság elnökének, *Ermei Kanninen* altábornagynak.

A fent említett, jó hangulatú tudományos együttműködésre, szakmai eszmecserékre, baráti beszélgetésekre, tudománypolitikai tájékozódásokra számos kötetlenebb rendezvényen is alkalmat nyújtottak a finn rendezők.

Már május 30-án este az addigra beérkezett résztvevők a szervező bizottság által adott fogadáson vehettek részt, ahol *Erik Wihol* sorhajókapitány üdvözölte őket.

Június 1-jén este Helsinki Főváros Tanácsa adott fogadást a Városháza dísztermében, ahol mód nyílt a finn közelet számos képviselőjével való találkozásra.

Június 2-án délután *Jorma Haapkyla* ellentengernagy (Finnország) előbb előadásban, majd a helyszínen történő bemutatásban ismertette meg a résztvevőkkel a Helsinki-öbölbeli Susisaari-szigeten álló, XVIII. századi Suomenlinna-, korábbi svéd néven Sveaborg-, orosz néven Viapori-erődöt, amelynek egy részében ma a Partvédő Tüzérségi Múzeum működik, míg az egykori parancsnoki épületben az építetőről elnevezett Ehrensward Múzeum nyert elhelyezést történelmi gyűjteményével. Hajórol ismertette az ellentengernagy a szomszédos négy sziget, Iso Mustassari, Pikku Mustassari, Länoi Mustassari és Kustaan földjén emelt védműveket is.

Ugyancsak június 2-án este *Ermei Kanninen* altábornagy, *Matti Lappalainen* vezérkari ezredes és *Erik Wihol* sorhajókapitány otthonukban látták vendégül a kollokvium külföldi résztvevőit.

Június 3-án délelőtt a már nem ülésező I. szekció munkájában résztvevők lehetőségét

kaptak a Mannerheim Múzeum megtekintésére.

Ugyancsak június 3-án este a résztvevők tiszteletére búcsúvacsorát rendeztek, amelyen megjelent *Ole Norrback* finn nemzetvédelmi miniszter és a finn tudományos, politikai és közélet számos képviselője, köztük sok magas rangú és beosztású katona.

Június 4-én délelőtt a kollokvium résztvevőinek lehetőséget biztosítottak, hogy részt vegyenek a Finn Haderő fennállásának 70. évfordulója alkalmából a Helsinkitől mintegy száz kilométerre északnyugatra a Häme tartományban fekvő Hämenlinna mellett megrendezésre kerülő díszszemlén és megtekintésük a Finn Haderőt reprezentáló 23 díszegység elvonulását és a légierő ünnepi díszrepülését. Ezt követően *Dr. Mauno Koivisto* államfőnek a közeli Linna erődben adott fogadására is meghívást kaptak az egyes nemzeti bizottságok képviselői, köztük jelen sorok írója. Az ugyancsak közeli Parola helyőrségben állomásozó páncélos dandár pedig ebédre látta vendégül a kollokvium valamennyi résztvevőjét, akiknek módjuk volt ezt követően megtekinteni az itteni Páncélos Múzeumot is.

Ugyancsak június 4-én délutántól vidéki kirándulást szerveztek a házigazdák a résztvevőknek. Koski, Lahti és Mäkelä érintésével a Saimaa-tóvidékbeli Mikkeli volt az első állomás. Ott a Savo tartománybeli vegyesdandár vendégeként mód nyílt az úgynevezett Fővezérési Múzeum Mannerheim marsallra emlékeztető második világháborús gyűjteményének, valamint a Gyalogos Múzeumnak a megtekintésére, este pedig *Yrjö Honkanen* ezredes, dandárparancsnok adott vacsorát.

Június 5-én *Ilmari Hakala* őrnagy bemutatta a Mikkelitől alig hét kilométernyire levő Porrasalmi-földnyelven 1789-ben vívott orosz-svéd esata színhelyét. Újabb utat követően Puumala kilátójából nyílt lehetőség a Saimaa-tóvidék megcsodálására. Az út következő állomása a még mindig ezen a tóvidéken levő Savolinna volt, majd egy közeli szigeten Olavinlinna 1475-ben emelt erődítményének a megtekintésére nyílt mód. Innen Punkaharju és Imatria érintésével a szovjet határmenti és

már dél-karéliai Imolába vezetett az út, ahol a határőrkerület parancsnoka meghívására rövid pihenő következett, megfelelő történelmi és politikai tájékoztatóval egybekapcsolva, hogy azután Lappenranta felé újult erővel menjenek tovább a kollokvium résztvevői. Ebben a régi helyőrségben először a XVIII. században épült, a Saimaa-tóba nyúló félszigeten emelt erődítmény, majd a Lovassági Múzeum és a Dél-Karéliai Múzeum megtekintésére majd városnézésre nyílt mód. Este a Helyőrségi Tiszti Kaszinóban a helyőrségparancsnok által adott vacsora követte, amelyen a polgármesteren és a helyi közélet többi vezetőjén kívül megjelent *Ermei Kanninen* altábornagy is.

Június 6-án az út először a Taavetti mellett levő, XVIII. században emelt Taavatin linnotus, korábbi nevén Davidstad- vagy Davidov-erődítményhez vezetett, amelyet újra *Ilmari Hakala* őrnagy mutatott be. Ezután a Finn-öböl partján Vanha Suomi tartományban álló Hamina — ugyancsak XVIII. századbeli — erődítményének és kör alakú óvárosának a megtekintése következett. Ebédre a helyi Tartalékostiszt-képző Iskola parancsnoka, *Pekka Mustonen* ezredes látta vendégül a kollokvium résztvevőit, majd bemutatta az iskolamúzeumot. Az út végül az ugyancsak öbölparti Loviisa melletti, szintén XVIII. századi erődítmény romjaihoz, majd onnan vissza Helsinkibe vezetett.

A XIII. Nemzetközi Hadtörténelmi Kollokvium résztvevői, akiknek a szakmai kiránduláson módjuk volt a finn helyszíneken megismerni a számos svéd—orosz háború tárgyi emlékeit és történelmi eseményeit, valamint a közelmúltbeli finn háborúk egyes vonatkozásait, számos élménnyel gazdagabban vettek búcsút a vendéglátóktól és egymástól. A különböző országokból érkezett hadtörténelmszeknek egy része mégsem tért még azonnal haza, hanem előbb a finn szervezők által biztosított két különprogramon: a sarkkörön túl egy lappföldi szafarin, illetve egy leningrádi kiránduláson vett részt. Jelen sorok írója azonban már nem volt közöttük.